Превод и макета овог издања помогла је Федерална агенција за штампу и масовне комуникације у оквиру федералног програма „Култура Русије (2012-2018.)“

ИНСТИТУТ ПЕРЕВОДА

AD VERBUM

Леонид Јузефович

Зимски пут

Генерал А. Н. Пепљајев и анархиста И. Ј. Строд у Јакутији 1922–1923. Документарни роман

Превеле с руског
Љубинка Милинчић
Неда Николић Бобић

Русика
2018.

Наслов оригинала:
Леонид Юзефович
Зимняя дорога

Генерал А. Н. Пепеляев
и анархист И. Я. Строд
в Якутии 1922-1923

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЙ РОМАН

© Юзефович Л. А.
© за српски језик: Руссика

Не идем сам – мене бира судбина.
Анатолиј Пепељајев

Таква је трагична природа света –
заједно с херојем рађа се његов противник.
Ернест Јунгер

РАСТАНАК

1

У августу 1996. године седео сам у згради Војног тужилаштва СибВО[1] у Новосибирску, у Војинској 5, читао деветотомни истражни предмет белог генерала Анатолија Николајевича Пепељајева. Годину дана пре мог доласка доспео је ту из ФСБ[2] на основу представке његовог старијег сина, Всеволода Анатољевича, који је поднео молбу за рехабилитацију свог оца.[3] Таквих захтева је у то време било на хиљаде, радници у тужилаштву просто нису били у стању да проуче предмете у задатом року. Није било уобичајено да се истражни предмети дају неком са стране, али тих година службене инструкције су се често кршиле не само због неке користи. Старешине у лику два пуковника сажалиле су се нада мном кад су сазнале да сам само ради тога допутовао из Москве.

Седео сам у пролазној соби а иза фурнираног преградног зида поред мога стола налазио се кабинет једног од иследника не баш младог за своје звање капетана. Понекад су му долазили посетиоци и добро сам чуо њихове разговоре. Једном је разговарао са женом ухапшеног командира тенковског пука. Кроз фурнир облепљен веселим тапетама допирао је његов усиљен равнодушан глас: „ И тако, то је било те године кад је цела земља стењала под јармом Рињег...” Имао је у виду Анатолија

[1] Скр. од: Сибирски Војни округ.

[2] Скр. од: Федерални стрељачки батаљон.

[3] О томе где се налази тај предмет обавестио ме је мој стари пријатељ, историчар, оснивач меморијалног музеја „Перм-36“, Виктор Шмиров и он ми је платио карту за Новосибирск. У то време нисам имао новца за такав пут. Захваљујем се такође Т. И. Бистрих из Перма, С. С. Виленском, В. Л. Пепељајеву и Р. С. Агаркову из Москве, Ј. Н. Пепељајеву из Черногорска у Хакасији, В. Џевалтовском и И. Матвејенку из Лудзе у Летонији и свима чијом сам се несебичном помоћи користио.

Чубајса, који је 1995. био изабран за вице-премијера. У то време пуковник је отписао и склонио у страну два тенковска тегљача. Иследник је са осветољубивом методичношћу излагао његовој жени околности тог чина. Она је плакала. На страницама моје радне свеске њихов разговор, њено јецање и метални тон његовог говора чинили су фон на ком сам преписивао у свеску једно од Пепељајевих писама Нини Ивановној: „Чини ми се да је ово десето писмо које ти пишем од одласка из Владивостока. Растали смо се не тако давно – било је то 28. августа – а колико је нових утисака, преживљавања, колико размишљања, колико тешко преживљеног, али све се тешим да је наша ствар права, верујем да је Господ учинио да пођемо овим путем, да ће нас Он провести и да нас неће одбацити".

Опростили су се 28. августа 1922. године у Владивостоку. Месец дана раније Пепељајев је стигао из Харбина да формира одред добровољаца и да се с њим упути у Јакутију да подржи тамо распламсани антибољшевички устанак. У почетку, да би прикрили арену предстојећих војних дејстава, одред су назвали Милиција Татарског теснаца, затим су га преименовали у Милицију Северног краја, а на крају је постао Сибирска добровољачка дружина. Пред крај лета Пепељајев је био спреман да отплови с њим у луку Ајан на Охотској обали, а одатле да крене на запад, према Јакутску.

Недавно је напунио тридесет и једну годину, Нина Ивановна је млађа годину дана. У браку су десет година. На фотографији, снимљеној недуго пре венчања, Нина седи са венчићем од хартије у раскошној тамној коси одевена у пољску или украјинску хаљину с везом, са циганском огрлицом од стаклених перли која јој лежи на грудима – вероватно је снимљена после играња у некој аматерској представи, или у костиму који би могла да носи њена бака по оцу. Десет година касније фотограф је овековечио њен профил над кревецем с голим дететом. Види се да је висока, таласаста коса скупљена на потиљку постала је још раскошнија, као што бива после рађања, али је приметна и јака брада и дугачак нос. Таква Нина је остала у мужевљевом сећању.

Сва писма жени која су сачувана у Пепељајевљевом предмету написана су у Јакутији. Ниједно није дошло до ње. Судећи по томе што се стално правдао пред њом, позивајући се час на вишу силу која га је послала у поход, час на дуг пред народом, Нина Ивановна се без узбуђења односила према перспективи да остане сама са два мала детета на рукама и као да је то смирено прихватала. Пепељајев ју је уверавао да растанак неће трајати више од годину дана, али је за то време могао да остави породици само скромну суму од хиљаду рубаља. Али, треба рећи, Нина Ивановна није била претерани оптимиста. Уз то, вијала је понеког од оних који су њеног мужа подстрекивали да плови у Јакутију и није могла да не мисли да се то неће добро завршити.

Пепељајев се осећао кривим пред женом и уочи одласка желео је да поклонима поправи њено расположење. На првим страницама бележнице убачене у предмет, која ће ускоро постати његов дневник а тад је служила за дневне белешке и строго вођену евиденцију трошкова, под рубриком „Властити новац", која делимично објашњава зашто је поред огромних могућности увек био сиромашан, записано је следеће:

Нини торбица – 10 р.
Натпис (очито на торбици у знак сећања – Л. Ј.) – 10 р.
Ланчић – 10 р.
Наруквица – 10 р.

Ту су набројани и други расходи: за зубног лекара (у најближе време треба урадити пломбу где је потребно), за намирнице за мајку (пуд шећера, десет фунти путера, фунта кафе и др.)[4], за отплату стана, за дрва (за цепање одвојено), најзад, за фотографа – 17 рубаља. Прилична сума говори о томе да је било израђено неколико снимака. Фотографија самог Пепељајева била је, вероватно, намењена Нини Ивановној, а фотографију

[4] Старе руске мере за тежину: пуд - 16,38 kg; фунта – 409,5 gr. (Прим. прев.).

жене и синова желео је да понесе са собом у Јакутију. Старији, Всеволод, имао је скоро девет година, Лавру је било четири месеца. Дечак поред кревеца и дете у кревецу, над којим се сагнула жена раскошне косе, тако отприлике и изгледају, значи да је дуплкикат једног од оних снимака, али их у истражном предмету нисам нашао. Могуће је да нису били убачени и да су остали код Пепељајева у затвору пре и после судског процеса 1924. године. Правила у тадашњим совјетским домовима за осуђене политичке затвореника била су још прилично лабава.

Недуго пре одласка Нина Ивановна је са Севом и Лавриком из Харбина допутовала у Владивосток да се поздрави с мужем. Према сибирским мерилима сматрало се да тај пут није далек, седам-осам сати возом. Време је било топло, вода у мору се још није заледила. Всеволод Анатољевич ће се сетити у старости како је цела породица ишла на купање, отац је пливао, а он је седео на очевим раменима.

Двадесет осмог августа је или Нина Ивановна испраћала мужа на брод, или је Пепељајев сместио њу и децу у воз за Харбин и растао се с њима на перону. Сутрадан је мински транспортер „Заштитник" и топовњача „Батерија" са Сибирском дружином на палуби изашли из луке у Владивостоку и хватали курс на север.

2

Заједно са Пепељајевом из Владивостока у Ајан испловио је пуковник Едуард Кроње де Пол, војни инжињер, Варшављанин, кога је ветар Грађанског рата нанео у Приморје. Понео је са собом нову бележницу, коју ће му после годину дана одузети. Нашао сам је у истражном предмету Пепељајева, обједињеном с предметима официра којима је заједно било суђено.

За време недељне пловидбе Кроње де Пол је оловком у бележници оставио дугачак запис: „Идеја смрти треба да буде најсавршенија и најјаснија од свих наших идеја као најпостоја-

нија и најнеизбежнија, а она заправо остаје најнеразвијенија. Када долази смрт хватамо се за две-три мисли о њој, ничег другог у нама нема. Целог живота смо окретали од ње главу, и те две-три мисли, на које смо мислили да ћемо се ослонити, ломе се као трска под тежином последњих тренутака.

Не можемо разумети ту снагу зато што јој не гледамо у лице, зато што бежимо од ње јер је не разумемо и плашимо је се. Гледај храбро смрти у очи и труди се да је разумеш и тада се неће показати страшном. Ако нам је Бог дао разум, Он не може захтевати да не верујемо разуму и да се ослањамо само на веру. Ми, људи, немамо већу снагу од разума. Осећања и инстинкти су пред њим – ништа..."

У предворју битака и похода интелектуалцу је било природно да размишља о смрти, али Кроње де Пол се припремао за сусрет с њом као за судар са највећим снагама непознатог противника – хтео је да сведе претњу на неколико варијаната, да изабере највероватнију и да предузме неопходне мере. На победу није могао да рачуна, али у том случају било је могуће макар часно погинути.

„Смрт – пише он – ако о њој судимо на основу разума, може имати четири вида:

I потпуно уништење;

II продужетак живота с нашом садашњом свешћу;

III продужетак живота без икакве свести;

IV продужетак живота с новом свешћу, какву сада не поседујемо.

Размотримо их, сваку посебно.

Потпуно уништење је немогуће, јер смо ми део бескраја у ком ништа не нестаје.

Наша садашња свест концентрисана је око нашег „ја", а то је могуће само у присуству тела, значи, после његовог нестанка наша садашња свест није могућа.

Најједноставнија претпоставка о смрти је да је то бесмртност без свести. Међутим и то није могуће, јер ако тело нес-

тане, онда ће се и мисао, одвојена од свог извора, угасити и растворити у бескрајном мраку.

Остаје последње – продужетак живота с новом свешћу. То претпоставља да ће се наше ново „ја" заметнути и развити у бесконачности. Ми не можемо бити туђи васиони, као што сами не допуштамо у себи туђе делове. Наше мучно неразумевање смрти треба да настане у васиони пре нас и после наше смрти оно ће се поново растворити у бесконачности".[5]

Читао сам те пробране софизме потпуно уверен да припадају власнику књижице, али испод последњег се открило упућивање на изворник: „Метерлинк, т. V". Тај том из његових сабраних дела Кроње де Пол понео је са собом у Јакутију, као што је неко понео уџбеник енглеског језика или упутство за дестилацију дрвне масе у терпентин и алкохол.

После цитата из Метерлинка нема записа, само је на самом крају пет-шест листћа ишарано оловком мајсторским цртежима коња и птица. Између њих је стављена фотографија девојке пуних усана с избуљеним очима. На полеђини натпис: „За успомену драгом мужу. Нека не заборави своју жену, којој је дао име Мимка".

3

Шеснаестог септембра 1922. године, десет дана пошто се Сибирска дружина Пепељајева настанила у Ајану, на Јерусалимском гробљу у Иркутску с војним почастима спустили су у гроб тело Нестора Каландаришвилија – легендарног анархисте који је ратовао с белима испод црно-црвене заставе „мајке поретка", али који је непосредно пре смрти поднео молбу за пријем у РКП (б).[6] Црнобради лепотан, с косом која му је падала по раменима, јуначина и оратор, што се заједно не среће

[5] Архив УФСБ РФ Новосибирске области, предмет 13069, том 9, лист 1-2.

[6] Скр. од: Руска комунистичка партија (бољшевика).

често, био је глумац у Кутаисију, борац у Батумију, командовао је партизанским пуковима у тајги, покушавао да онемогући Унгерна да уђе у Монголију, створио Корејску револуционарну армију и погинуо пола године пре сахране код Јакутска. Шест месеци посмртног странствовања оставили су на њему свој траг. Од пролећа тело су држали на леду, а на броду који га је превозио уз Лену, постојала је кабина хладњача, но ипак је било боље не гледати покојниково лице.

Брод са залеђеним телом допловио је са севера, а девет месеци раније Каландаришвили, који је био одређен за команданта свих оружаних снага Јакутије, са Северним одредом од триста бораца и кроз канал низ ту исту Лену, тада оковану ледом, ишао је из Иркутска у супротном правцу – било му је поручено да прекине устанак који се сада спремао да подржи Пепељајев.

Пред сам поход Каландаришвили је говорио да његов циљ није „истребљење несрећне групице белогардејских официра", који су постали војни специјалци међу устаницима, него да помогне житељима Јакутије и Тунгузије који су пали под гвоздену чизму војног комунизма. По његовим речима „борба нација још у давна времена сатерала их је на крајњи Север из велике Чингисханије", стотинама година су та „сирота племена" страдала под теретом сурове природе и под јармом царских чиновника, а сада их је „револуција дохватила на свој накарадни начин". У улози проконзула побуњене провинције, Каландаришвили није толико желео да је угуши колико да је умири, али 6. марта 1922. године, на тридесет врста од Јакутска налетео је на заседу и погинуо.

Од целе његове групе живу главу изнео је само тешко рањени начелник штаба Бухвалов, за кога су нападачи мислили да је мртав, али и он је убрзо умро а да ништа није успео да исприча. Ток догађаја откривен је по траговима на снегу и положају лешева. Тиме се бавио командир главног ескадрона Иван Строд. Тога дана он се са извидницом одреда налазио у Јакутску, о догађају је сазнао преко телефона и на место погибије другова успео је да допре тек предвече.

„Мраз је звонким корацима обављао свој ноћни поход, трештао је лед на Лени – сећао се Строд слике која се пред њим указала. – Они што их је овде стигла смрт лежали су као црне, непомичне, залеђене тачке разбацане по снегу".

Одред се убрајао у коњичке, бројао се не по бајонетима већ по сабљама и делио на ескадроне, али су коње морали да набављају у месту. Кретали су се у обичним санкама и дубоким саоницама. Каландаришвили, демонстрирајући мирољубивост и жељу да стекне поверење код Јакута, јахао је са штабом не сакривајући се, без ратних застава и извиднице и устаници су то знали. Напад се догодио на леду у Техтјурском каналу Лене. Узани пут се извијао између острва, по његовим странама уздизале су се стрме обале обрасле врбом. Седећи у заседи Јакути су стрељали са такве близине да су шипке за пуњење оружја долетале до циља заједно с метком, касније су их налазили на телима убијених. Предњи коњи били су убијени из непосредне близине, задњи су налетали на њих, плашили се, наскакивали на суседне санке, ломили их и гњечили путнике. Било је немогуће окренути се назад, људи су искакали на пут, покушавали да узврате паљбом. Каландаришвили, рањен у бок, с маузером у руци појурио је у сусрет Јакутима који су се појавили на врху, али меци су му пребили обе ноге и пао је. Када је Строд нашао омиљеног командира, његова укочена десна рука била је подигнута ка слепоочници где се замрзла крв из четврте смртоносне ране. Остало је непознато да ли су га убили, или је он ипак успео да се устрели из маузера који су потом узели устаници.

Оне који нису одмах умрли, убијали су касније. Погинуло је свих четрдесет шест бораца и командира који су ишли с Каландаришвилијем, девет сељака-превозника и жена ађутанта одреда Нина Медвјацка. Она је лежала поред мужа, али тела још две жене нису била пронађена. То је значило да су шифранткињу Јекатарину Гошадзе и студенткињу радничког факултета Брајну Карпељ, сестру Каландаришвилијевог слуге Исаја Карпеља, устаници повели са собом. Сам Карпељ је остао жив јер се са делом одреда задржао у селу Покровском,

пошто није било довољно коња за замену. О даљој судбини сестре сазнаће крајем лета. Према легенди – неће сазнати никада.

Тела су довезли у Јакутск, али су одлучили да не журе са сахранама. До пролећа је било далеко, мраз је поуздано чувао мртве од распадања, а брижна ситуација у граду под опсадом није омогућавала да се сахране свечано како доликује. Командовање Северним одредом преузео је Строд.

На фотографији из тог доба или је био обријан до главе, или му је коса очешљана на страну, а изнад чела је вирио руси прамен. Продорне зенице оштро су тамнеле на фону сиве или бледо-плаве дужице. Лице је уско с јасно оцртаним јагодицама, нос дугачак, уста чулна и у исто време тврда. У својој двадесет осмој години Строд је нежења. У прошлом животу звали су га Јан или Јонс, преци по оцу су му сељаци из Латгалије, отац – лекарски помоћник, он сам – бивши заставник, уздигао се од обичног војника до носиоца крста Светог Ђорђа. Старорежимска знамења, разуме се, не носи, али орден Црвене заставе који је заслужио у биткама са Семјоновом и Унгерном натерао је чекисте да гледају кроз прсте на то што је по партијској припадности – анархиста.

Строд зна за Пепељајева, овај за њега никада није чуо. Срешће се годину дана после погибије Каландаришвилија, и за једног од њих ће тај сусрет бити звездани тренутак живота, за другог – почетак краја. Један о другом још уопште не мисле, и не претпостављају да ће њихова имена увек бити изговарана заједно.

Анатолиј Николајевич Пепељајев. 1918. г.
„Његова слава била је тако велика, да кад се Колчак разболео и недељу дана лебдео између живота и смрти, јавно мњење је одредило Пепељајева на место Врховног вође“.

Отац – генерал-мајор Николај Михајлович Пепељајев

Брат – Виктор Николајевич Пепељајев, председник Савета министара Омске владе 1919. г. Стрељан заједно са А. В. Колчаком

Породична кућа Пепељајевих у Томску (данашњи изглед)

А. Н. Пепељајев 1914. г.
За време Првог светског рата – командир извиднице пука, командант батаљона. Носилац осам ордена, укључујући и орден Светог Ђорђа IV степена

Жена – Нина Ивановна Пепељајева (девојачко Гавронска). 1912. г.

„Поново ме је обузела таква срећа од раних пролећних дана 1912. године, тако сам се предао том осећању...“ (Из јакутског дневника А. Н. Пепељајева)

САДРЖАЈ

РАСТАНАК 7
ГЕНЕРАЛ-МУЖИК 16
АНАРХИСТ ИЗ ЉУЦИНА 29
ЕСЕР И КОРНЕТ 37
ДУХ ПОВЕРЕЊА 46
НИНА 54
ИСПЛОВЉАВАЊЕ 64
У АЈАНУ. НОВОСТИ 73
У АЈАНУ. СУМЊЕ 86
БЕЛО И ЗЕЛЕНО. ЏУГЏУР 94
ИЗДАЈА 104
ГЛАД 114
ОЧАЈАЊЕ 123
У ЈАКУТСКУ. СТРОДОВА МИСИЈА 131
САМ. САСВИМ САМ 141
РАЗГОВОР С МРТВИМА 149
САН О ЛАВРИКУ 159
ЛИСИЧЈА ПОЉАНА 167
У УТВРЂЕЊУ 178
ТРИДЕСЕТ ПЕТ ЦИГЛИ ПРЕСОВАНОГ ЧАЈА 190
ЗИДОВИ ПАКЛА 199
БУРЕ БАРУТА 211
ЈУРИШ НА АМГУ 221
ОСЛОБОЂЕЊЕ. СМРТ КУЛИКОВСКОГ 229
ПТИЦА-ПРАВДА 240
ПЛАН ВИШЊЕВСКОГ 252
ТАЛАССА! 261
ДЕСАНТ 274
ЈАГАЊЦИ И БЕГУНЦИ 283
СУД. ДРУГИ СУСРЕТ 298
РАЗЛИЧИТЕ СУДБИНЕ. СТОЛАР И ПИСАЦ 311

УБИТИ СТАЉИНА 326
СЛОБОДА 334
КРАЈ ПУТА 343
ПОСЛЕ ЖИВОТА 351

ФОТОГРАФИЈЕ 359

Леонид Јузефович
Зимски пут

Издавач
Руссика
Кнегиње Зорке 11/2

За издавача
Неда Николић Бобић

Прелом
Душан Шевић

Коректура
Руссика

Тираж
1000

Штампа
3D+, Београд

Београд, 2018